

پنجمین کارگاه فنی مشارکت آبران در
مدیریت شبکه‌های آبیاری و زهکشی

■ ۲۶ دی ماه ۱۳۸۷ ■

عنوان مقاله:

نگرشی بر محدودیت‌ها و چالش‌های فراروی تعاونی آبران و راه‌های برون رفت از آن در
شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای

نویسندگان:

یوسف توتافانه^۱، یونس آقاپور^۲، غلامرضا فانی^۳

موقعیت و محدوده طرح شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای

شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای در شمال غربی ایران و در دامنه جنوبی کوه سهند و جنوب شرقی دریاچه ارومیه و در فاصله ۱۴۰ کیلومتری جنوب غربی تبریز بین ۳۷ درجه ، ۱۱ دقیقه و ۳۷ درجه ، ۲۸ دقیقه عرض شمالی و ۴۶ درجه تا ۴۶ درجه ، ۲۵ دقیقه طول شرقی واقع شده است. محدوده طرح بهره‌برداری صوفی چای با توجه به ویژگی‌های مختلف از نظر الگوی کشت و تأسیسات احداث شده و موجود به چهار منطقه تقسیم و بشرح زیر می‌باشد.

منطقه یک: این منطقه شامل باغات و مزارع بالادست بند انحرافی مراغه تا سد مخزنی علویان و اطراف شهر مراغه به مساحت حدود ۲۵۰۰ هکتار را در بر می‌گیرد و به دلیل شرایط توپوگرافی، شیب زیاد و وجود باغات آباد تراس بندی شده با مالکیت خصوصی ، شبکه آبیاری مدرن اجراء نشده و باغات توسط

۱- کارشناس نظارت شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای، ليسانس، شماره تلفن: ۰۴۲۱-۲۲۲۲۳۴۰

E-mail: yousef_toutakhaneh@yahoo.com

۲- مدیر امور آب شهرستان بناب، ليسانس، شماره تلفن: ۰۴۱۲-۷۲۲۹۳۷۳

۳- رئیس گروه آب‌های سطحی سازمان آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی، دانشجوی کارشناسی ارشد رشته آبیاری زهکشی دانشگاه آزاد اسلامی

E-mail: gholamreza_fani@yahoo.com

واحد علوم تحقیقات تهران، شماره تلفن: ۰۴۱۱-۳۳۸۲۲۲۷

هفت رشته نهر سنتی منشعب از صوفی چای آبیاری می‌شود و با احداث و ساماندهی سردهنه در ابتدای انهار آب بصورت حجمی تحویل می‌گردد.

منطقه دو: این منطقه در پائین دست بند انحرافی مراغه واقع و حد فاصل کانال اصلی به طول ۱۸ کیلومتر و ساحل راست رودخانه صوفی چای به مساحت ۴۴۰۰ هکتار را شامل و با چهار رشته کانال درجه دوم اراضی تحت آبخور آبیاری می‌شود.

منطقه سه: این منطقه حد فاصل سد انحرافی مراغه، کانال اصلی، ساحل چپ دشت مرکزی و رودخانه صوفی چای واقع شده و برای استفاده از آورد خانقاه چای بند انحرافی خانقاه احداث گردیده که از آورد به هنگام رودخانه استفاده می‌شود مساحت این منطقه بالغ بر ۲۴۸۰ هکتار می‌باشد که توسط ۵ رشته کانال درجه دوم آب مورد نیاز اراضی تامین می‌گردد.

منطقه چهار: این منطقه شامل بخش شمالی شبکه و دشت بناب بوده و اراضی مربوطه توسط انهار چهارده گانه منشعب از صوفی چای آبیاری می‌شوند. نیاز آبی این منطقه از مهر تا آخر خرداد ماه از سد علویان و جریانات سطحی و مازاد بر مصرف خانقاه چای و از خرداد تا آخر شهریور از آب‌های زیرزمینی تامین و مساحت این منطقه در طرح ۲۸۵۰ هکتار در نظر گرفته شده است و برای تامین آب و توسعه اراضی این منطقه طرح دیگری بنام طرح آبرسانی به دشت بناب از کانال زرینه رود در حال اجرا می‌باشد.

مشخصات کلی شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای

مساحت شبکه: ۱۲۰۰۰ هکتار، طول کانال‌های درجه دوم: ۳۳/۲ کیلومتر، تعداد مناطق آبیاری: ۴ منطقه طول زهکش درجه دوم: ۵/۰ کیلومتر، تعداد سد انحرافی: ۲، تعداد کانال اصلی: ۲ رشته، طول کانال اصلی: ۳۰/۸ کیلومتر، تعداد کانال درجه دوم ۹ رشته، طول زهکش اصلی ۳۳/۶ کیلومتر.

تعداد تعاونی‌های آب‌بران در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای

جدول زیر تعداد تعاونی‌ها به تفکیک مناطق آبیاری را نشان می‌دهد:

منطقه	تعداد تعاونی	تعداد تشکل	سطح زیر کشت (هکتار)
یک	۵	۴	۲۵۰۰
دو	۱۰	-	۴۴۰۰
سه	۶	-	۲۴۰۰
چهار	۹	۴	۲۸۵۰

اهداف آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی در تشکیل تعاونی‌های آب‌بران

آب منطقه‌ای در تشکیل تعاونی‌های آب‌بران اهداف بلند مدت با فرآیند برنامه‌ریزی جامع و اهداف کوتاه مدت و میان مدت با فرآیند عملیاتی داشته که بشرح زیر می‌باشد:

- اهداف کوتاه‌مدت و میان‌مدت:

۱. مشارکت عملی روستائیان در تامین منابع مالی مورد نیاز برای احداث شبکه‌های انتقال آب،
۲. انجام امور نگهداری از شبکه‌های احداث شده توسط تعاونی‌های آب‌بران و به تبع آن کاهش هزینه‌های نگهداری و افزایش عمر مفید شبکه‌ها،
۳. انجام مدیریت توزیع آب و جمع‌آوری آب‌ها از آب‌بران توسط تعاونی آب‌بران مربوطه،
۴. ایجاد زمینه برای واگذاری امور و کاهش تصدی‌گری دولت،
۵. بسترسازی برای مشارکت روستائیان در فعالیتهای بهبود کیفی استفاده از منابع آب.

- اهداف بلندمدت:

۱. مهیا نمودن بستر توسعه روستاها با مشارکت عملی خود روستائیان در انجام فعالیتهای تولیدی و خدماتی و رفع نیازمندی‌های روستائیان از طریق توسعه فرهنگ تعاون و ارائه آموزش‌های لازم در روستاها،
۲. شناسایی امکانات و توانمندی‌های موجود روستاها و از قوه به فعل درآوردن آنها و افزایش سطح بهره‌برداری و استفاده بهینه از امکانات و به تبع آن افزایش درآمد مردم و کمک به تثبیت جمعیت روستایی در روستاها،
۳. ارتقای کمی و کیفی محصولات و ایجاد زنجیره‌های تولید و خدمات که نهایتاً موجب افزایش توان اقتصادی روستا و توسعه و آبادی آن می‌شود.
۴. کاهش چشمگیر سرمایه‌گذاری دولت و مشارکت عملی روستائیان در کارهای اساسی و زیر بنایی از طریق تامین مالی این طرحها با توجه به اهداف مذکور،
۵. راه کار اصلی برای تعاونی‌ها، توسعه روستایی است، که قابل برنامه‌ریزی در سطح کلان می‌باشد.

بررسی سیر شکل‌گیری اهداف سازمان از تشکیل تعاونی‌ها

مسئله مدیریت و توزیع بهینه آب جزء دغدغه‌های دائمی مدیران و برنامه‌ریزان وزارت نیرو و سازمان‌های آب منطقه‌ای محسوب می‌گردد. چرا که ایران جزء کشورهای نیمه‌خشک و خشک آسیا بوده و کمبود آب در آن امری محرز می‌باشد و از سوی دیگر سیاست‌های کلی دولت در زمینه آب کشاورزی (به ویژه قبل از انقلاب اسلامی) عمدتاً ناظر بر مدیریت دولتی و عدم دخالت کشاورزان در امر توزیع و اداره امور مربوطه بود. به همین دلیل و با توجه به تجارب تلخ عدم مشارکت مردم در این امر (به ویژه مسائل و مشکلات عدیده مدیریت و توزیع بهینه آب در شبکه‌های آبیاری کوچک و بزرگ آذربایجان شرقی و اردبیل) مدیران عالی آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی در سال ۱۳۷۰ در صدد چاره‌اندیشی برآمدند و بر این

موضوع تاکید نمودند تا زمانیکه مردم در زمینه ساخت شبکه‌های آبیاری و زهکشی مشارکت نکنند امکان تحقق بهره‌وری مطلوب از منابع آب میسر نخواهد شد. لذا تا قبل از قانونی شدن امر مشارکت مردمی در طرح‌های توسعه منابع آب، به منظور سازماندهی ایده‌های مشارکتی، تشکیل کمیته مشارکت مردمی در رأس برنامه‌های سازمان قرار گرفت تا اینکه بستر فعالیت‌های سازمان آب در زمینه جلب و تداوم مشارکت کشاورزان در طرح‌های توسعه منابع آب (در ابتدا طرح‌های کوچک) قرار گیرد. این کمیته که متشکل از مدیران و کارشناسان مجرب سازمان بود کوشید در مرحله اول زمینه‌های بسط ایده مشارکت مردمی در درون سازمان را فراهم نماید و سپس در جهت گسترش آن به خارج از سازمان و توجیه مسئولین و مدیران ذیربط نظیر فرمانداران، بخشداران، اداره کشاورزی، اداره تعاون، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و نمایندگان و مسئولین بانک کشاورزی،... تلاش کند. برای تأسیس تعاونی آب‌بران و مشارکت آنها در ساخت شبکه، مدیران عالی آب منطقه ای پس از جلب نظرات مسئولین سیاسی و مذهبی شهرستان‌های مراغه و بناب که در جلسات حضوری صورت پذیرفت، ایده و نظرات خود را در جلساتی که در روستاها برگزار می‌شد مطرح و با بهره‌برداران در خصوص اهداف و فواید طرح بهره به بهره صحبت نمودند. هر چند مسئولین ارشد آب منطقه‌ای در ابتدای کار تجربه کافی در مسائل اجتماعی نداشتند ولی بتدریج ضمن آشنائی با فرهنگ و هنجارهای منطقه با عزمی راسخ توانستند به ایده‌های خود جامه عمل بپوشانند و تعاونی‌های آب‌بران در سطح ایران برای اولین بار تأسیس گردد.

در راستای جلب مشارکت آب‌بران در ساخت شبکه نیز نخستین محمل قانونی برای جلب مشارکت مردمی و استفاده از تسهیلات بانکی، تبصره سه قانون بودجه سال ۱۳۷۲ بود که امکان مشارکت محدود از طریق اعطای تسهیلات بانکی را فراهم می‌کرد. بدین ترتیب تعاونی‌های آب‌بران روستاهای قلعه خالصه، نرج آباد و سرچ در شبکه آبیاری صوفی چای (از روستاهای شهرستان مراغه) و تعاونی‌های خوشه مهر، تازه کند، زواشت، گزاوشت (از روستاهای شهرستان بناب) تأسیس گردیده و از تسهیلات بانکی یاد شده استفاده نمودند. بدین ترتیب مشارکت مالی کشاورزان در اجرای شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای تحقق یافت که با تکمیل شبکه آبیاری و بهره‌برداری از آن تعاونی‌های آب‌بران در زمینه‌های زیر فعالیت خود را آغاز نمودند و تا بحال ضمن توسعه فعالیت خود نقش مدیریت توزیع آب بین بهره‌برداران را عهده‌دار هستند.

۱. توجیه اعضاء و تسریع در عملیات اجرائی،

۲. انعقاد قرارداد آبیاری و توزیع آب بین بهره‌برداران و جمع‌آوری آب بهاء،

۳. حفاظت و حراست از شبکه و کانال‌های درجه دوم،

۴. تعدیل مسائل حقوقی و اجتماعی،

۵. شرکت در جلسات اداری و ترویج سیاست‌های کشاورزی.

بررسی عوامل تاثیر گذار بر انتخاب صحیح اهداف تشکیل تعاونی آب‌بران و میزان رعایت آن

در این بخش بطور خلاصه قواعد اصولی که در تبیین اهداف موثرند بشرح زیر اشاره شده‌اند:

۱. شناسائی امکانات کلیدی و استراتژیک و ارزیابی ضعف‌ها و نارسائی‌ها،

۲. نظرخواهی از روستاییان در خصوص کم و کیف نیازهای آنها،

۳. مطالعه ساختار فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی منطقه،
 ۴. نظرخواهی و مشورت با عوامل اجرایی سازمان (ادارات امور آب بناب و مراغه) که آشنا به ساختار فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی منطقه صوفی چای بوده‌اند.
 ۵. نظرخواهی از سازمان‌های تعاون، جهاد کشاورزی در خصوص اهداف مشترک بین سازمان آب و این سازمان‌ها،
 ۶. بکارگیری نتایج مطالعات و بررسی‌ها در تعیین اهداف،
 ۷. واقع بینانه بودن اهداف (نه شعاری و ایدئولوژیکی بودن آنها)،
 ۸. امکان عملیاتی نمودن اهداف تا حدی که قابل کنترل و ارزیابی باشند،
 ۹. تشریح خط مشی‌ها و اهداف برای کسانی که در زمینه تحقق اهداف فعالیت خواهند نمود، طوری که همه آنها درک صحیحی از این برنامه و چگونگی اجرای آن داشته باشند. (آموزش)،
 ۱۰. پیش‌بینی موانعی که ممکن بود در سر راه تحقق اهداف قرار گیرند. (مثلا در نظر گرفتن تغییرات عوامل محیطی نظیر خشکسالی یا تغییرات دمای بر محصولات کشاورزی و دفعات آبیاری)،
 ۱۱. مشخص نمودن اینکه چه افرادی، با چه امکاناتی و با چه هزینه‌ای در رسیدن به این اهداف انجام وظیفه خواهند نمود،
 ۱۲. تعریف و تشریح وظایف هر یک از افراد و عوامل اجرایی و واحدهای موثر در نیل به این اهداف
 ۱۳. برآورد مدت زمانی که برای دستیابی به هر یک از اهداف مورد نیاز است،
 ۱۴. تعیین و ترسیم روشهای نیل به اهداف،
 ۱۵. ارائه شیوه‌ها و راهکارهایی جهت سنجش میزان نیل به اهداف،
- بررسی‌ها نشان می‌دهد که آب منطقه‌ای با نظرخواهی و مشورت با عوامل اجرائی در منطقه، امور آب شهرستان مراغه و بناب که آشنا به ساختار فرهنگی و اقتصادی منطقه بودند سعی نموده است که قواعد و اصول تعیین اهداف را رعایت نماید و عوامل اجرائی منطقه نقش بسزائی در تعیین این اهداف داشته‌اند. لازم بود که سازمان آب برای اینکه بتواند اهداف خود از مشارکت مردمی و تشکیل تعاونی‌های آب‌بران را تحقق بخشد، از جامعه روستایی با مختصات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خاص خویش شناخت کافی داشته باشد و به بیان دیگر، برای موفقیت هر برنامه‌ای که برای روستاها طرح ریزی شده و اجرا می‌گردد. شناخت دقیق روستا و روستائیان ضروری است.

دلایل انتخاب تعاونی آب‌بران از سوی آب منطقه‌ای جهت مشارکت مردمی

بررسی‌ها نشان می‌دهد که علی‌رغم تفاوت‌های موجود در محیط اجتماعی و جوامع گوناگون، همکاری و همیاری از زمان‌های دور در همه جوامع وجود داشته و این همکاری‌ها به معنای یاری رساندن به دیگران در برابر یاری گرفتن از آنها برای حل مشکلات موجود و بالا بردن ضریب اطمینان در جهت نیل به اهداف مشترک می‌باشد و بسته به شرایط اقتصادی و اجتماعی از انواع گوناگونی نیز برخوردار بوده است. در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای نیز ایستار (گرایش‌ها) روستائیان نسبت به همکاری و تعاون در بخش آب وجود داشته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که با آغاز اصلاحات اراضی و کنارگذاشتن اربابان،

نظام کشاورزی، سطح زیر کشت و تناوب زراعی تغییر می‌یابد ولی نظام بهره‌برداری از آبهای سطحی به خصوص در امر هدایت، انتقال و توزیع آب بدون تغییر و کما فی‌السابق بعنوان یک ضرورت اساسی به اعمال حاکمیت نظر ریش‌سفیدان هر روستا به قوت خود باقی می‌ماند و آب منطقه‌ای با رویکرد نظرخواهی و مشورت همکاران در منطقه و اطلاعاتی که از نظام بهره‌برداری از منطقه داشته، ضمن بهره‌جستن از نظام‌های بهره‌برداری سنتی در جهت تحقق اهداف خود با توجه به پیشینه تعاونی‌ها در ایران بویژه در روستاها و میزان سنخیت شکل و قالب تعاونی آب‌بران با تشکلهای سنتی و میزان ایستارهای روستائیان، با همکاری اداره کل تعاون اقدام به تهیه اساسنامه و تأسیس شرکت‌های تعاونی آب‌بران نموده است هر چند که توجه به موارد فوق در حد نظرخواهی و مشورت بدون انجام مطالعات اجتماعی و نظام بهره‌برداری طرح صورت گرفته است. فلذا تلاش گردیده با همگرایی و تعاملات با آب‌بران بهترین گزینه تشکل در استفاده از منابع آب و رفع نیازهای طرح انتخاب گردد که تعاونی آب‌بران بعنوان مناسب‌ترین تشکل در امر بهره‌برداری از منابع آب برای اولین بار در ایران در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای شکل گرفت.

چالش‌ها و راه‌های برون رفت در مسیر فعالیت تعاونی‌های آب‌بران

هر ایده یا فعالیتی از روز شکل‌گیری فعالیت خود با چالش‌هایی مواجه است و نهادینه‌شدن و پایداری آن ایده یک پروسه طولانی مدت می‌باشد. شکل‌گیری و نهادینه‌شدن تعاونی‌های آب‌بران در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای نیز از این امر مستثنی نبوده، چرا که با تشکیل تعاونی آب‌بران قدم‌های اولیه مشارکت ذینفعان در مدیریت منابع آب برداشته می‌شود و ابتدای راه است. لذا برای تداوم و توسعه فعالیت تعاونی آب‌بران شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای می‌بایست حسب شرایط زمانی با اتخاذ تدابیری زمینه‌های برون رفت از چالش‌ها را فراهم نمود. در این بخش چالش‌ها و راه‌های برون رفت در مراحل فعالیت تعاونی‌های آب‌بران شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای که در سه بخش، ۱. مرحله شکل‌گیری ۲. مرحله اولیه فعالیت ۳. مرحله فعالیت اصلی تقسیم‌بندی شده است پرداخته می‌شود. لازم به ذکر است که چالش‌ها و راه‌های برون رفت، تجاربی هستند که آب منطقه‌ای از آن در سایر شبکه‌ها استفاده نموده و نکته عطفی برای مدیریت مشارکتی در بهره‌برداری و نگهداری شبکه‌های آبیاری محسوب می‌گردد.

چالش‌ها و راه‌های برون رفت در مرحله شکل‌گیری

مقدمتاً لازم به ذکر است که تجارب به دست آمده از برنامه‌های توسعه روستایی در کشورهای مختلف نیز نشان داده است که مشکل اساسی در اجرای این برنامه‌ها، انتقال دانش و مهارت‌های جدیدی است که بتواند در زمینه تغییرات اجتماعی در روستا نقش مهم و کلیدی ایفا نماید. این مهم نیز، متضمن شناخت جامع از کشاورزان و زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی محیط روستایی است. لذا هر آنکس که متولی تغییر در روستاست ناگزیر به شناخت آنچه که در ذهن روستایی می‌گذرد و آشنایی با مناسبات و کنش متقابل آنان و گروه‌ها، نهادها، سازمان‌ها و فرهنگ آنان می‌باشد. در واقع با شناخت این پیش‌نیازهاست که می‌توان

اولین افراد و گروه‌ها را برای شروع کار انتخاب نمود و حوزه‌های مخالفت برانگیز و نحوه مقابله اصولی با آن را تشخیص داد. بنابراین در انتخاب قواعد اصولی هدف‌گذاری صرفاً نمی‌توان و نباید از زاویه دید اداری و سازمانی به مسئله نگاه کرد. بلکه می‌باید از انگیزه‌های مردم، واکنش‌های آنان، نیازها و تمایلات مردمی که در معرض تغییر خواهند بود شناخت عملی و همه جانبه پیدا نمود. زیرا هر طرحی که برای جلب مشارکت داشته باشیم اگر استقلال اقتصادی روستائی و مالکیت فردی او را به مخاطره بیندازد، اگر وابستگی و عشق او به مالکیت زمین‌اش نادیده گرفته شود، اگر مبتنی بر الزامات طبیعی و شرایط محیطی و نیازهای روستائی نباشد، اگر منافع او و افراد همکاری کننده را تأمین نکنند و اگر نظم فکری و رابطه ذهنی و عملی اشیاء و موضوعات را زیر سوال برده و یا از بین ببرد و بجای آن نظم فکری جدیدی را نتواند جایگزین کند بدون تردید با شکست روبرو خواهد شد. در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای همانطوریکه در سیر شکل‌گیری تعاونی‌ها اشاره شده برای تأسیس و جلب مشارکت آب‌بران در ساخت و بدنبال آن بهره‌برداری از شبکه، آب منطقه‌ای در عالی‌ترین سطح مدیریتی در منطقه حضور یافته ضمن ارائه توضیحات لازم و مذاکره چهره به چهره با ذینفعان، تعاونی‌های آب‌بران تأسیس گردید و برای جلب مشارکت آنها در ساخت شبکه، بهره‌برداران از طرح بازدید نموده در جریان پیشرفت کارهای اجرایی قرار گرفته و شاهد اثر بخشی تأسیسات احداثی در افزایش سطح زندگی خود بودند. در این مرحله با توجه به اینکه تعاونی آب‌بران برای اولین بار در سطح کشور بود و تجربه و دانش لازم در این زمینه وجود نداشت. لذا از طرح ایده تا شکل‌گیری و تأسیس تعاونی‌ها شاهد مقاومت بهره‌برداران بوده و مشقت خود را داشت که این ناشی از عدم انجام مطالعات اجتماعی و نظام بهره‌برداری طرح و عدم توجه به ایستارهای روستائیان به تعاون بود و آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی با امعان نظر به تجربیات شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای در سایر شبکه‌ها مطالعات اجتماعی طرح را در دستور کار خود قرار داد که راه برون در این مرحله نیز به غیر این امر چیز دیگری نبود. توصیه می‌شود که در شکل‌گیری سعی شود که با ارائه اطلاعات صحیح و کافی تشکیلی با توجه به ایستارها و هنجارهای جامعه بوجود آید که روح تعاون و همگرایی را بین اعضاء فراهم نماید که مهمترین نکته در شکل‌گیری تعاونی آب‌بران شناخت هنجارها و عرف و گرایش‌های جامعه برای تأسیس تعاونی می‌باشد تا بتواند شکل پایدار با توجه به هنجار و فرهنگ اجتماعی منطقه به خود گرفته تا تداوم و پویائی داشته باشد و لازم به ذکر است که تعاونی آب‌بران بعنوان یک نسخه نهائی نیست و هر تشکیلی که بتواند روح همکاری و همگرایی و تعاون را افزایش داده و با فرهنگ، هنجارها و تمایلات اجتماعی جامعه مطابقت داشته باشد و در طول زمان از پایداری بیشتر برخوردار باشد می‌توان از آن در بخش مدیریت آب استفاده نمود.

چالش‌ها و راه‌های برون رفت در مراحل اولیه و اصلی فعالیت تعاونی‌های آب‌بران

فعالیت اولیه و فعالیت اصلی تعاونی‌های آب‌بران در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای با مسائل و محدودیت‌هایی مواجه بود که شامل موارد زیر می‌باشد.

۱. محدودیت‌های مشارکتی و ضعف صنفی بخش کشاورزی،
۲. محدودیت‌های قانونی،
۳. محدودیت‌های آموزشی و نیروی انسانی،
۴. نارسائی فیزیکی شبکه،
۵. محدودیت‌های مالی و اقتصادی.

محدودیت‌های مشارکتی و ضعف صنفی بخش کشاورزی

باید اذعان نمود که بخش صنفی کشاورزی از یک ضعف دیرینه برخوردار است که این ضعف دیرینه و عدم توجه کافی به بخش کشاورزی منجر شده است بخش کشاورزی از پویائی لازم و اثرگذاری در اقتصاد کشور برخوردار نگردد هر چند که در برنامه‌های توسعه کشور محور توسعه کشاورزی قلمداد می‌گردد ولی به دلیل سنتی بودن بخش کشاورزی و ضعف‌های ساختاری با اهداف ترسیمی فاصله زیادی وجود دارد و نظام‌ها و تشکل‌های بهره‌برداری در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای از این امر مستثنی نبودند و تشکل‌های کشاورزی کارآمد و توانا در سطح منطقه در ابتدای ساخت شبکه وجود نداشت. تنها تشکل‌ها و گروه‌های آبیاری روستاها با یک همگرایی بین خود آب را در محدوده شبکه مدرن توزیع می‌نمود. فلذا نارسائی در بخش کشاورزی و نبود نظام بهره‌برداری منجر گردید که تعاونی‌های آب‌بران در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای بهره‌برداری در مراحل اولیه فعالیت خود با مشکلات درونی مواجه باشد از جمله عدم برگزاری انتخابات هیئت مدیره در وقت مقرر، بطوریکه عدم همکاری و شرکت اعضاء در جلسات تجدید انتخابات هیئت مدیره، گاهاً سبب شده که اعتبار فعالیت قانونی اعضاء هیئت مدیره بیش از ۳-۴ سال به تاخیر بیافتد. همچنین عدم رعایت مفاد اساسنامه و عدم همکاری اعضاء عضو و اعضاء هیئت مدیره با مدیر عامل و ضعف در مشارکت اعضاء در فعالیت‌های تعاونی‌ها موجب گردیده فعالیت تعاونی تا حد زیادی قائم به فرد شود. این رویه موجب می‌شود که بنیه تشکل از نظر روح تعاون تهی شود و اهدافی که از تشکیل تعاونی‌های آب‌بران مد نظر بوده کم رنگ گردد که عوامل فوق از جمله چالش‌ها و محدودیت‌ها در این زمان می‌باشد برای برون رفت از چالش در این برهه سعی شده است که با ارائه آموزش، ظرفیت‌های لازم در تعاونی‌ها فراهم گردد و با همگرایی بین اعضاء و ارائه اطلاعات و آموزش‌های لازم به مدیران عامل تعاونی‌ها زمینه‌ای فراهم شود که کار طبق اساسنامه انجام گیرد و از طرفی برای افزایش مشارکت اعضاء در مراحل اولیه سعی شده است سود یا بهره یا نتیجه‌ای از تشکیل تعاونی عاید اعضاء گردد که تسهیل در تأمین آب مورد نیاز رویکرد اصلی در حمایت از تعاونی‌ها بوده است. شایان ذکر است استراتژی که در این دوره بکار گرفته شده افزایش روحیه همکاری و تعاون در بین اعضاء و استمرار آن عامل اصلی بقاء و تداوم فعالیت و تکامل تعاونی‌ها بوده است.

با گذشت زمان تعاونی‌های آب‌بران شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای که موفق بودند و توانستند نقش خود را در بخش توزیع ایفا نمایند خواهان توسعه فعالیت خود حسب اساسنامه و ارائه خدمات در بخش تعمیرات و نگهداری و اقتصادی و بازرگانی هستند. طی این مدت ادارات ذیربط همکاری لازم در ارائه خدمات نداشته و ادارات حاضر نشده‌اند با درخواست تعاونی‌ها در توزیع نهادهای کشاورزی موافقت

نمایند و از طرفی به دلیل عدم رتبه‌بندی تعاونی‌ها امکان واگذاری پوشش انهار یا تعمیرات جزئی به تعاونی‌ها میسر نبوده و در بعضی از مقاطع زمانی نیز نگرش‌های سطحی و تنگ نظرانه مدیران اجرائی موجب گردیده است که اقدامات تعاونی‌ها و ابتکارات آنان به ثمر ننشسته و از توسعه فعالیت تعاونی‌ها جلوگیری شود و گاهاً چنین تلقی می‌گردد که تعاونی‌های آب‌بران زیر مجموعه آب منطقه‌ای بوده و تعاونی‌های آب‌بران بدین منظور تشکیل شده است تا فقط توزیع آب به آنها واگذار شود و رافع مسئولیت آب منطقه‌ای باشد. راه برون رفت از این چالش در میان مدت اتخاذ رویکرد همگرایی با سایر ادارات ذیربط در قالب کارگروه‌هایی مربوطه بود که در این کارگروه‌ها اهداف تشکیل تعاونی‌ها تشریح و سعی شده است که حمایت‌های آنها از تعاونی‌های آب‌بران جلب شود. آنچه مسلم است در دراز مدت راه برون رفت از چالش متضمن افزایش مشارکت سیاسی و اجتماعی و اقتصادی است که بدین طریق زمینه‌هایی برای فعالیت تعاونی‌ها فراهم گردد و به این نکته نیز باید توجه نمود که با توسعه فعالیت تعاونی‌های آب‌بران ماهیت و شکل تعاونی‌های آب‌بران تغییر می‌یابد و به سایر بخش‌های کشاورزی نیز همت خواهد گماشت، و این امر نقش بسزایی در شکل‌گیری نظام‌های بهره‌برداری از منابع آب و خاک و کشاورزی خواهد داشت بدیهی است چنانچه زمینه‌سازی نقش‌آفرینی تعاونی‌ها فراهم گردد اثر بخشی تعاونی‌های آب‌بران بیشتر شده و بعنوان یک حلقه گمشده در بهره‌برداری از شبکه محسوب و اهداف بلند مدت نیز تحقق خواهد یافت.

محدودیت‌های قانونی و حقوقی و چالش‌های ناشی از آن و راه‌های برون رفت

مدیران عالی آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی تجاربی که از مدیریت شبکه‌های بزرگ داشتند به ضعف و نارسائی آنها از حیث مدیریت دولتی اطلاع داشتند و از طرفی با توسعه روز افزون سرمایه‌گذاری‌هایی که در بخش آب در خصوص مهار آبهای سطحی و توسعه شبکه‌های آبیاری و زهکشی صورت می‌گرفت بر این باور مهم رسیدند که بدون جلب مشارکت بهره‌برداران امکان توسعه پایدار و قابل قبول در جهت رسیدن به اهداف طرح و افزایش عمر مفید شبکه‌ها و تأسیسات احداثی میسر نخواهد بود. لذا جلب مشارکت بهره‌برداران در سرمایه‌گذاری در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای مورد توجه قرار گرفت در ابتدای طرح مسئله برای این موضوع محل قانونی شفاف و صریح وجود نداشت و اعطای تسهیلات دولتی با محدودیت‌هایی در این زمان مواجه بوده که با گذشت زمان در برنامه پنج ساله دوم توسعه اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی کشور در قالب تبصره ۷۶ و مواد ۱۰۷، ۱۰۶ و ۱۰۹ برنامه سوم و همچنین آئین نامه مصرف بهینه آب کشاورزی مصوب مرخ ۸۷/۶/۱ هیئت وزیران موضوع مشارکت بهره‌برداران در قالب تشکل‌های مختلف نمود پیدا می‌کند. ملاحظه می‌شود که در ابتدای طرح موضوع مشارکت بهره‌برداران در ساخت شبکه صوفی چای، قوانین شفاف و صریح وجود نداشت و با گذشت زمان طی دهه اخیر قوانین وضع شد به تشکیل و تأسیس و بکارگیری تشکل‌ها صراحت دارد و از زمان تشکیل تعاونی‌ها به بعد، که فعالیت تعاونی‌ها در عرصه مدیریت شبکه شروع می‌شود شاهد هستیم که هیچ‌گونه قوانین و مقررات جامع و حمایتی جهت پایداری تعاونی‌های آب‌بران تدوین نشده است و بدین دلیل مراجع قضائی و قانونی نقش تعاونی‌ها را قبول نداشته و حمایت قانونی از فعالیت تعاونی‌ها بعمل نمی‌آید فلذا با

تشکیل تعاونی‌ها مدیران عامل تعاونی‌ها با چالش‌های جدی از حیث خلاء قانونی مواجه هستند که می‌توان به اختصار در طول فعالیت تعاونی‌ها به موارد زیر اشاره نمود:

۱. آئین‌نامه‌ها بر تشکیل تعاونی‌ها و تشکله‌ها اشاره داشته ولی بعد از شکل‌گیری قوانین و آئین‌نامه‌های اجرائی که بتواند حیطة وظائف و اختیارات تعاونی‌ها را روشن نماید وجود نداشته و حتی اجرائی نمودن وظائف مندرج در اساسنامه تعاونی‌ها محمل قانونی شفاف و مشخصی وجود ندارد بطوریکه در خصوص الزام اعضاء نسبت به رعایت مصوبات پرداخت به موقع آب‌بهاء، هزینه‌های لایروبی و نگهداری در قوانین مطالبی وجود ندارد.
۲. قوانین خاص و صریح جهت تشکیل تعاونی‌ها و تشکله‌ها وجود نداشته و قوانین تنها بر جلب مشارکت آب‌بران در اجرا و توسعه منابع آب اشاره داشته و به مدیریت بهره‌برداری و نگهداری شبکه‌ها و حفاظت و حراست پرداخته نشده است.
۳. به دلیل عدم وجود قوانین مبنی بر مشارکت تعاونی‌های آب‌بران در مدیریت توزیع بهره‌برداری و نگهداری و حفاظت از شبکه، در مراجع قضائی جایگاهی برای فعالیت تعاونی‌ها وجود نداشته و نقشی در توزیع آب قائل نیستند.

باید اعتراف نمود که خلاء قانونی در کلیه بخش‌هاییکه تعاونی آب‌بران فعالیت می‌نماید وجود دارد و طی سالهای اخیر در شبکه آبیاری صوفی چای در جهت حمایت از تعاونیها شکوائیه تعاونیهای آب‌بران از طریق کارشناسان حقوقی آب منطقه ای در مراجع قضائی مطرح شده است. لذا ملاحظه می‌شود که خلاء قانونی تا چه حد وجود دارد. که نکته کور و بزرگترین چالش تعاونی‌های آب‌بران نبود قوانین شفاف و صریح حمایتی از تعاونی‌های آب‌بران می باشد. بطوریکه روح قانون توزیع عادلانه آب و سایر قوانین در این زمینه حاکمیت کامل بخش دولتی در مدیریت منابع آب می‌باشد و نقش تشکله‌ها ترسیم نشده است. تنها راه برون از این قضیه اینست که با اصلاحات در قانون توزیع عادلانه آب نقش دولت در توزیع آب کم رنگ شده و فعالیت تعاونی‌ها در بخش توزیع آب بیشتر نمود پیدا کند و اگر اهداف ترسیم شده کاهش تصدی‌گری است باید ملزومات این بخش تأمین شود کاهش تصدی‌گری با رفع مسئولیت تفاوت فاحش دارد به دلیل عدم زمینه‌سازی کاهش تصدی‌گری دولت شاهد هستیم انتقال مسئولیت و مدیریت به بخش تشکله‌ها صورت نگرفته است.

محدودیت‌های آموزشی و ظرفیت‌سازی

ارائه آموزش و ظرفیت‌سازی در مراحل شکل‌گیری و فعالیت‌های اولیه برای تعاونی‌ها ضروری است تا زمینه‌های پذیرش مسئولیت توسط تعاونی‌ها فراهم گردد که در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای به بخش آموزش و ظرفیت‌سازی توجه کمتری شده است و آموزش‌ها اختصاص به جلسات برگزار شده با تعاونی‌هاست. لذا توسعه فعالیت‌های تعاونی‌ها بستگی به توانائی‌های فردی اعضاء هیئت مدیره می‌باشد و افراد توانمند توانسته‌اند فعالیت تعاونی‌ها را گسترش دهند و تا حدی به بلوغ برسند. راه برون رفت از این

چالش تنها آموزش و ارائه اطلاعات کافی در مراحل شکل‌گیری و سایر مراحل فعالیت تعاونی‌ها می‌باشد که باید به بهره‌برداران آموزش‌های لازم از طرف اداره تعاون در زمینه مشارکت اعضاء در فعالیت تعاونی آبران داده شود و بدون آموزش و ظرفیت‌سازی در این بخش پایداری تعاونی‌ها مقدور نیست و اهداف ترسیم شده محقق نمی‌گردد. در این زمینه آب منطقه‌ای و متولیان بخش آب با تنظیم سند همکاری با اداره کل تعاون می‌توانند نقش خود را در ظرفیت‌سازی و ارائه آموزش‌های لازم ایفا نمایند.

نارسانائی‌های فیزیکی شبکه

در اوایل بهره‌برداری بعضی از نقاط شبکه تکمیل نشده بود و این امر اثر نامطلوبی به فعالیت تعدادی از تعاونی‌های آبران داشت. ملاحظه شده است عدم رفع نواقص شبکه موجب انباشته شدن مشکلات می‌شود و در بعضی از مقاطع زمانی تا انحلال شرکت تعاونی آبران پیش می‌رفت، که طی این مدت بهره‌برداری از شبکه نواقص شبکه رفع و تکمیل گردیده است. برای تدقیق حجم آب تحویلی تجهیز نقاط تحویل به ادوات اندازه‌گیری در برنامه‌های تعمیراتی شبکه قرار دارد.

محدودیت‌های اقتصادی

در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای تعاونی‌های آبران برای فعالیت نیاز به تامین منابع مالی دارند تا بتوانند هزینه‌های عوامل توزیع و جاری را پرداخت نمایند که این هزینه‌ها تا کنون از طرف اعضاء تأمین گردیده است و در مواقعی که اعضاء در پرداخت هزینه‌ها خودداری می‌نمایند به طبع تعاونی‌ها با مشکلاتی مواجه می‌شوند. طی مدت بهره‌برداری از شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای هیچ حمایت مالی از تعاونی‌های آبران صورت نگرفته است و مدیران عامل تعاونی‌ها به دلیل عدم دریافت دستمزد ابراز نارضایتی می‌نمایند و ملاحظه شده است اگر برای دست اندکاران بخش توزیع آب تعاونی‌ها حق الزحمه‌ای پرداخت نشود کارآئی تعاونی کاهش یافته است، لذا برای دلگرمی تعاونی‌ها می‌توان بخشی از مبالغ دریافتی از بابت آب‌بهاء، را در اختیار تعاونی‌ها قرار داد که این امر نقش بسزائی در فعالیت آنها خواهد داشت و با گذشت زمان و توسعه فعالیت‌های تعاونی‌ها ضرورت دارد حمایت اقتصادی به عمل آید منجمله اعتبارات بصورت آسانتر اعطا گردد تا امکان گسترش فعالیت تعاونی‌های آبران در سایر زمینه‌ها فراهم گردد و سازمان آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی نیز در سال‌های اخیر در نظر دارد در جهت حمایت‌های مالی و افزایش توانمندی تعاونی‌ها با تشکیل اتحادیه تعاونی‌های آبران در شبکه آبیاری صوفی چای کل مدیریت و بهره‌برداری و نگهداری از شبکه را با حذف تدریجی شرکت خصوصی به اتحادیه تعاونی‌ها منتقل نماید و برای بسترسازی این امر هم اکنون در حال رایزنی و تکمیل مطالبات یکدیگر هستند.

پیشنهادات

اهدافی که برای فعالیت تعاونی‌های آب‌بران در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای ترسیم گردیده است از این تفکر نشأت می‌گیرد که مشارکت بهره‌برداران در مدیریت شبکه‌ها جلب شود یا از تأسیسات احداثی بهره‌برداری بهینه شود و حفاظت و بهره‌برداری از تأسیسات بصورت مطلوب صورت گرفته و هزینه‌های دولت کاهش یابد که این در واقع اهداف کوتاه مدت یا میان مدت می‌باشد این در حالیست که یکی از رویکردهای مدیریت، تقاضا تشکیل تعاونی‌ها به منظور افزایش بهره‌وری از منابع آب می‌باشد که تا حدی می‌توان گفت که اهداف بلند مدت آب منطقه‌ای توجه به رویکرد مدیریت تقاضای آب است با چنین نگرشی برای پویائی تعاونی‌های آب‌بران پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد که موارد زیر تا حدی شکل کلی داشته و در سایر شبکه‌های آبیاری که از خدمات بهره‌برداران استفاده می‌شود می‌تواند تا حد زیادی صادق باشد.

۱. جامعیت بخشیدن به قوانین و مقررات حاکم بر بخش آب با رویکرد تشکل‌های آب‌بران

تغییر در نگرش‌های کلان در مدیریت منابع یکی از الویت‌هایی است که با گسترش دامنه فعالیت تعاونی‌ها باید توجه شود. با پذیرش این نکته که آب مهمترین عامل توسعه پایدار در منطقه بوده و آمایش سرزمین بر اساس امکانات آبی منطقه صورت می‌گیرد لذا امکانات آبی منطقه برای آن منطقه اختصاص می‌یابد و اصل بر این می‌باشد که حاکمیت آب یک حوضه به بهره‌برداران آن حوضه باید داده شود و با توسعه فعالیت تعاونیها نیاز بر این است که میزان مالکیت آب اعضاء در هر تعاونی مشخص شود و سهم آب هر تعاونی آب‌بران در زمان‌های کم آبی نیز مشخص شود و می‌توان گفت با تصویب قوانین بخش حاکمیتی و تصدی‌گری را مشخص و با شفاف‌سازی روابط قانونی فی‌مابین بتوانند زمینه توسعه فعالیت تعاونی‌ها را فراهم نمود. در حال حاضر روح حاکم بر قوانین، مدیریت دولتی منابع آب است و جایگاهی برای تشکل‌ها بعد از شکل‌گیری و فعالیت آنها تعریف نشده است.

۲. محاسبه تعرفه آب‌بهاء بصورت حجمی

طی این مدت ملاحظه شده است تفاوتی در پرداخت آب‌بهاء بین تعاونی‌های آب‌بران شبکه که حداکثر بهره‌وری از آب را داشته، با تعاونی که آب بیشتری مصرف نموده وجود ندارد و یا تعاونی که با پرداخت هزینه‌های گزاف اقدام به آبیاری تحت فشار یا پوشش انهار می‌نماید با تعاونی که انهار آن سنتی و آب بیشتری مصرف می‌نماید وجود ندارد. فلذا ضرورت دارد که آب‌بهاء بصورت حجمی محاسبه و دریافت شود تا اعضاء تعاونی آب‌بران با صرفه‌جویی در بخش آب موجب افزایش بهره‌وری گردند. اگر به این ضرورت و نیاز توجه نشود و قوانین تغییر نیابد برای رسیدن به اهداف بلند مدت راه درازی در پیش خواهد بود.

۳. ظرفیت سازی

باید به این نکته توجه نمود که ارائه آموزش‌های لازم به اعضاء، برای جلوگیری از فرد محوری در تعاونی‌ها و ایجاد همگرایی یک ضرورت است. اگر متولیان امر بر این نیاز و ضرورت توجه ننمایند انتظار بقاء و پایداری تعاونی‌ها را نباید داشت.

۴. انجام اقدامات انگیزشی

آنچه مسلم است تا رسیدن به اهداف دراز مدت در تشکیل تعاونی‌ها راه درازی در پیش است و پروسه آن یک مسیر طولانی است و متولیان این امر توجه نمایند اقدامات انگیزشی و حمایتی نقش بسزائی در پویائی تعاونی‌ها داشته فلذا در جهت هویت بخشی به آنان و حضور در همایش‌ها می‌تواند ضمن ظرفیت‌سازی و آگاه نمودن آنها به وظائف خطیر خود نقش بسزائی در ایجاد انگیزش داشته باشد.

منابع

- بررسی عملکرد سازمان آب در خصوص تعاونی‌های آب‌بران شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای و ارزیابی وضعیت این تعاونی‌ها ، سعید تمنا
- مطالعات نظام و دستورالعمل‌های بهره‌برداری و نگهداری شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای - گزارش نهائی مه‌اب قدس
- گزارش بررسی تنگناها و موفقیت‌های تعاونی‌های آب‌بران در شبکه صوفی چای، یوسف توتاخانه
- نقش تعاونی آب‌بران در مدیریت بهره‌برداری و نگهداری از شبکه آبیاری و زهکشی صوفی چای، یوسف توتاخانه
- گزارش عدم تحقق سطح زیر کشت طراحی در شبکه صوفی چای، یوسف توتاخانه

